

UDK 728.8(497.5)
Prethodno priopćenje
Primljen 22. 2. 2011.
Prihvaćen 15. 11. 2011.

VESNA VLAŠIĆ JURIĆ

Grafička zbirka Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
Ulica Hrvatske bratske zajednice 4
HR-10 000 Zagreb
vvlastic@nsk.hr

DIOKLECIJANOVA PALAČA NA PRIKAZIMA U GRAFIČKOJ ZBIRCI NACIONALNE I SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE U ZAGREBU

U uvodnom će dijelu ukratko biti predstavljena Grafička zbirka i uvjeti pod kojima je osnovana. U drugom će dijelu biti riječi o Dioklecijanovoj palači na prikazima koji su pohranjeni u Grafičkoj zbirci. Radi se o različitim umjetničkim tehnikama prikazivanja kojima su se služili umjetnici raznih senzibilnosti kako bi dočarali jedinstvenost i posebnost palače. Jedan od prvih autora koji je palaču svojim crtežima približio široj publici jest Johann Bernhard Fischer von Erlach. Ti su crteži poslužili kao predložak za gravirano izdanje *Entwurf einer historischen Architektur*, značajno za proučavanje svjetske povijesti arhitekture. Od ostalih djela istaknutih europskih slikara, arhitekata i arheologa u Zbirci se još čuva izdanje škotskoga arhitekta Roberta Adama *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia*, Lavalleeovo izdanje *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et Dalmatie*, kao i originalni crteži Jana Baptista van Moera. U sklopu bogatoga i raznovrsnoga fonda Grafičke zbirke nalazi se sto pedeset tisuća razglednica među kojima su i one s prikazima Dioklecijanove palače.

Ključne riječi: Dioklecijanova palača, crteži, grafike, razglednice

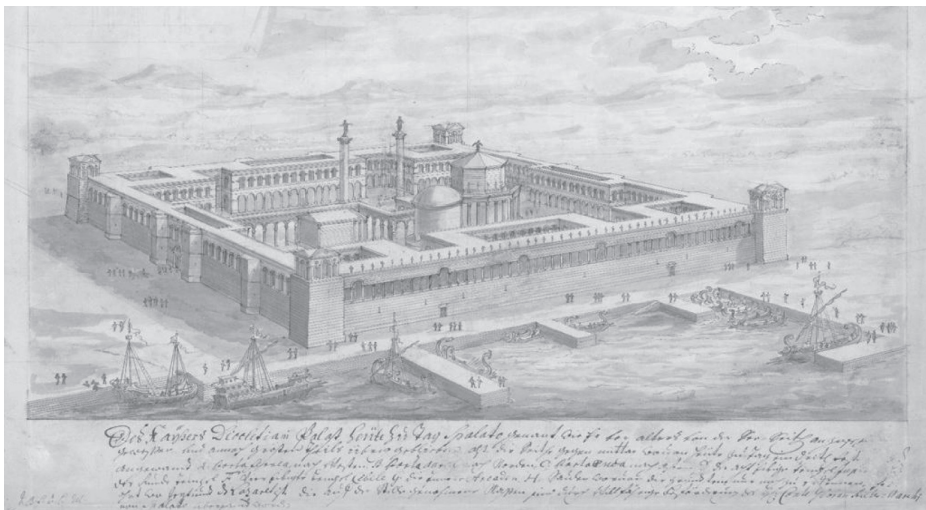
Uvod

Potkraj 1918. godine prvi je put postavljeno pitanje osnutka Grafičke zbirke pri Sveučilišnoj knjižnici, a 1919. godine odlukom Povjereništva za

bogoštovlje i nastavu bila je i osnovana kao sastavni dio Sveučilišne knjižnice. Na osnivačkoj sjednici bili su predstavnici Povjereništva, predstavnik Kaptola, te slikari i grafičari Ljubo Babić, Tomislav Krizman i Menci Clement Crnčić, dok je Sveučilište zastupao dr. Artur Schneider, koji je imenovan i prvim voditeljem Zbirke. Nakon osnutka u fond Zbirke uvrštena je sva neknjižna građa likovnoga sadržaja koja se do tada čuvala u spremištima Sveučilišne knjižnice, te je s donacijom umjetnika koji su bili u osnivačkom odboru ona bila inicijalni fond Grafičke zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

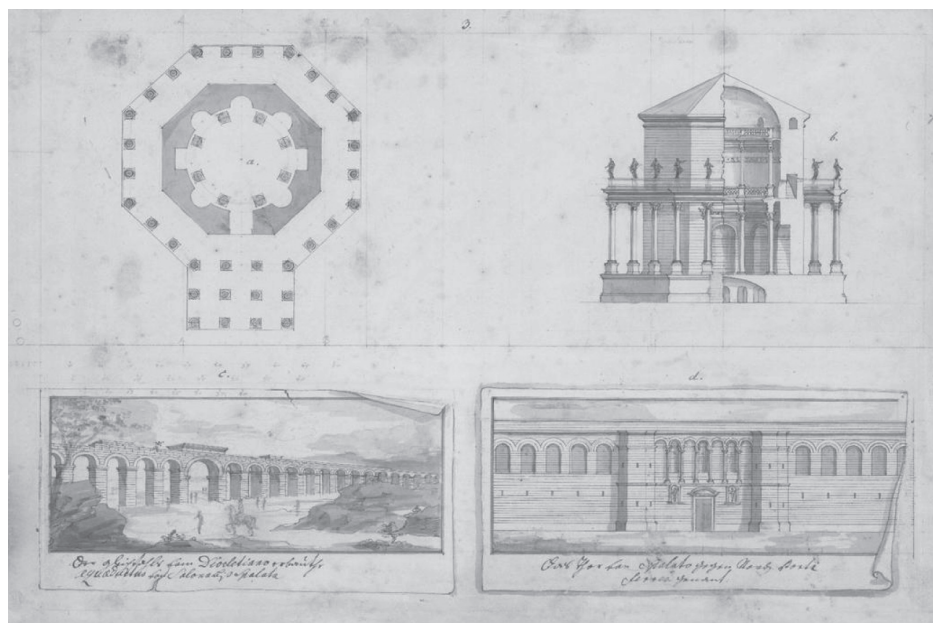
Crteži Johanna Bernharda Fischera von Erlacha

Među likovnom građom koja je prebačena iz fonda Knjižnice nalazili su se i crteži austrijskoga baroknoga arhitekta Johanna Bernharda Fischera von Erlacha. Radi se o sedamdesetdevet crteža izrađenih olovkom i laviranim tušem koje je autor izradio oko 1710. godine kao predloške za bakrorezne ploče za svoje djelo *Entwurff einer historischen Architectur* (Pregled povijesne arhitekture), koje je prvi put objavljeno 1721. u Beču. Fischer von Erlach podijelio je djelo u pet svezaka. U prva tri daje slikovne primjere i opise povijesnih građevina iz različitih civilizacija, u četvrtom se nalaze građevine koje je autor izmislio i nacrtao, a u zadnjem su svesku prikazi antičkih vaza, od kojih je neke autor opet sam izmislio. To je Fischerovo djelo za hrvatsku umjetnost posebno zanimljivo i važno jer donosi pet crteža koji se odnose na Dioklecijanovu palaču (slika 1), sagrađenu nedaleko od Salone na prije-

Slika 1. Johann Bernhard Fischer von Erlach, Der Palast Diokletians in Spalato, 1712, olovka, lavirani tuš; objavljeno u: *Entwurff einer historischen Architectur*, Beč, 1721.

lazu 3. u 4. stoljeće poslije Krista. Na prvom se crtežu nalazi perspektivna rekonstrukcija izvornoga izgleda Dioklecijanove palače i taj je crtež zapravo prvi znanstveni pokušaj rekonstrukcije same palače. Fischer von Erlach prilično je dobro rekonstruirao palaču prema dijelovima koji su vidljivi. To se ponajprije odnosi na vanjske zidove s kulama i južno pročelje s kriptoportikom na kojem crta dvojna vrata umjesto jednih središnjih i šest venecijanskih prozora umjesto pet, zatim je uglavnom točno predstavio mauzolej, peristil, mali hram te vestibul, dok su ostali dijelovi palače rekonstruirani bez uvida u stvarno stanje stvari i s dosta slobodnoga prostora unutar građevine, čak je, vjerojatno iz dekorativnih razloga, postavio dva stupa sa skulpturama na vrhu (Kečkemet 2003: 20). Razlog je tomu činjenica da sam autor nije bio osobno u Splitu, već je crteže izradio na temelju podataka, tj. mjera i opisa, koje je dobio od osnivača splitske Ilirske akademije Ivana Petra Marchija i crteža splitskoga slikara Vicka Paterne. Na ostala četiri crteža prikazani su Peristil, Jupiterov hram u tlocrtu i presijeku, Dioklecijanov akvadukt i dio sjevernoga pročelja palače sa Zlatnim vratima (slika 2). Ti su crteži također prilično vjerodostojni i ne razlikuju se, osim u detaljima, od kasnijih (Kečkemet 1987). U svakom se slučaju možemo složiti s Milanom Pelcom koji smatra da je Fischer von Erlach tim svojim djelom, tj. komentiranim al-

Slika 2. Johann Bernhard Fischer von Erlach, a) Grundriss des Jupiter-Tempels in Spalato, b) Aufzug und Durchschnitt desselben, c) Aquädukt Diokletians, d) Porta Ferrea in Spalato, 1712, olovka, lavirani tuš; objavljeno u: *Entwurff einer historischen Architectur*, Beč, 1721.

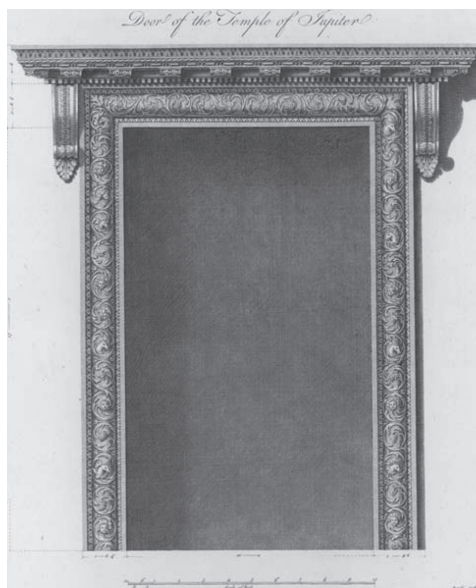
bumom, ostvario ambiciozan, eminentno prosvjetiteljski pokušaj objedinjavanja sveopćega arhitekturnoga nasljeđa da bi njegove vrijednosti približio svijesti i praksi europskih intelektualaca, ponajprije umjetnika i arhitekata, te da su upravo ti crteži vrijedni uvrštavanja u imaginarni muzej univerzalne kulturne i umjetničke svjetske baštine (Pelc 2009).

Robert Adam

Spomenuto djelo Johanna Bernharda Fischera von Erlacha tako se našlo i u biblioteci škotskoga arhitekta Roberta Adama (1728–1792). On je bio velik zaljubljenik u antičke spomenike staroga Rima i za svoga boravka u tom gradu, u kojem je među ostalim, upoznao i Giovannija Battista Piranesija, osobitu je pozornost pridavao proučavanju Karakalinih i Dioklecijanovih termi, za koje je smatrao da pripadaju među najsavršenije i najveće antičke građevine. Vjerojatno su mu upravo Dioklecijanove terme i dale prvi poticaj za izdavanje knjige o Dioklecijanovoj palači, u uvodu koje će napisati da je njegovu znatizelju probudila i nada da bi mogao pridonijeti objašnjavanju privatne arhitekture Rimljana s obzirom na to da je ta tema bila do tada vrlo površno obrađivana, te on nije sumnjao da će taj pothvat biti još zanimljiviji javnosti. Robert Adam 1757. godine stiže u Split. Već pri prvom pregledu palače Adam je uvidio da su netočni dotadašnji opisi i crteži palače te da će imati poteškoća zbog novijih građevina podignutih unutar zidina palače i zbog raznih pregradnji i nadogradnji. No, unatoč svemu, kao i problemima koje je imao s mletačkom upravom grada, uspio je izraditi, sa suradnicima koji su s njim bili u Splitu, tlocrt te plan grada s okolicom, vedute grada i perspektivne poglede svakoga dijela ruševina s geometrijskim rekonstrukcijama, presjek čitave palače s mjerama i proporcijama, te detalje profilacija i ornamenata u većem mjerilu (slika 3 i 4). Knjiga *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia* (Ruševine palače cara Dioklecijana u Splitu u Dalmaciji) objavljena je prvi put 1764. godine u Londonu i postala je jedna od najpoznatijih i najpopularnijih djela o antičkoj arhitekturi toga vremena, iako je u 18. i 19. stoljeću objavljen veći broj sličnih izdanja. Navodi se i kao priručnik za klasicističku arhitekturu, kao dragocjeno bibliofilsko izdanje ili kao zbirka vrijednih grafičkih listova. U svakom slučaju uz nju se najčešće koristio pridjev veličanstvena i Robertu Adamu pridavale su se mnoge zasluge za objavljivanje takva djela, iako su se vodile i mnoge rasprave o njegovoj stručnosti i točnosti zabilježenih podataka. Zapravo, netočnosti u rekonstrukciji Dioklecijanove palače, poglavito one koje se odnose na pogrešan zaključak o potpunoj simetričnosti carskoga re-

Slika 3. Robert Adam, View of the Porta Aurea, bakrorez; objavljeno u: *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, London, 1764.

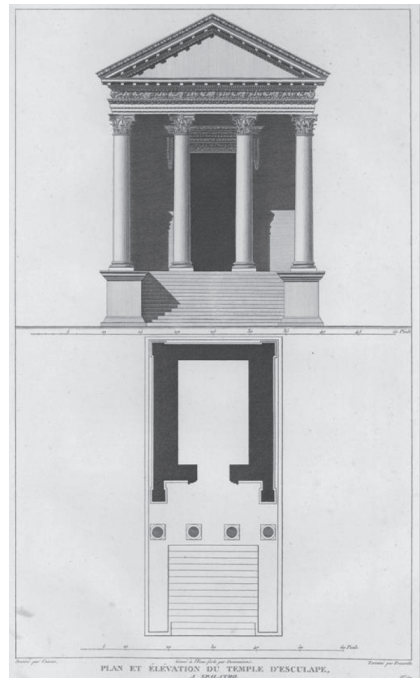

Slika 4. Robert Adam, Door of the Temple of Jupiter; objavljeno u: *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, London, 1764.

zidencijalnoga bloka, ne umanjuju rezultate koje je postigao Adam, osobito ako uzmemo u obzir činjenicu da su tek početkom prošloga stoljeća započela istraživanja podrumskih prostora na temelju kojih se poslije izradio izvorni tlocrt gornjega kata i Dioklecijanova stana. Adamova je monografija imala višestruku vrijednost za proučavanje Dioklecijanove palače; kao prvo ona daje dokumentaciju stanja sredinom 18. stoljeća, zatim prvu arhitektonsku obradu koja uključuje i izvorno stanje i uvodi Dioklecijanovu palaču u svjetsku znanstvenu literaturu. Od suradnika koji su radili na tom djelu svakako se mora spomenuti francuski slikar Charles Louis Clerisseau, koji je izradio oko 18 crteža s motivom palače (od koji se 12 danas nalazi u Ermitažu), te graveri Bartolozzi, Zucchi, Santini i ostali. Gravure su izrađene u tehnici bakroreza, koji je Adama privukao vjerojatno više od bakropisa zbog svojih jasnih i čistih linija primjerenijih otiskivanju tehničkih nacрта (Kečkemet 2003). U Grafičkoj se zbirci čuva upravo prvo izdanje iz 1764. godine.

Louis Francois Cassas i Joseph Lavallée

Nekoliko desetaka godina nakon Adama, točnije 1872. godine, istočnom obalom Jadrana putuje francuski slikar i grafičar Louis Francois Cassas (1756–1827). S toga putovanja nastali su mnogobrojni crteži istarskih i dalmatinskih gradova i krajolika, koji se danas čuvaju u muzeju Victoria & Albert u Londonu. Znatno broj tih crteža odnosi se na Split i Dioklecijanovu palaču. Na temelju tih crteža i bilježaka s putovanja u Parizu je 1802. godine objavljeno djelo u formatu folija pod naslovom *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie* (Slikovito i povijesno putovanje Istrom i Dalmacijom). Izdavači su Joseph Lavallée i već spomenuti Cassas. Zapravo je tekstni dio po Cassasovu izgubljenom putnom dnevniku za objavljivanje priredio Lavallée (slika 5 i 6). To djelo u mnogočemu prenosi Adamova rješenja, tj. nacрте palače, detalje, općenito koncept knjige, tako da se Cassas poslije u literaturi smatra, malo i nepr-

Slika 5. Joseph Lavallée, Plan et Elevation du Temple d'Esculape

Slika 6. Joseph Lavallée, *Vue du Temple d'Esculape*, bakropis / bakrorez; sl. 5 i 6 objavljene u: *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et Dalmatie*, Pariz, 1802.

vedno, običnim imitatorom, pa čak i kradljivcem (Kečkemet 2003). Gravure su rađene u tehnici bakroreza i bakropisa koji je dovršen bakrorezom. Općenito se na francuskim grafikama 18. stoljeća često koristi bakropis i bakrorez, jer se stvara dojam prostornosti i dubine, bogatiji su tonovi, pojačavaju se kontrasti. Među najznačajnijim je graverima koji su izrađivali ploče François Denis Née. U Zbirci se također nalazi prvo izdanje ove knjige iz 1802. godine. U drugom izdanju, koje je izišlo u Londonu 1805. godine i koje je manjega formata, nalazi se dodatak od šest grafika rađenih u tehnici akvatinte, žuto toniranih, koje je izradio engleski slikar i grafičar Thomas Hall. U Zbirci se nalaze tri grafike iz toga izdanja: Esculapov hram, Peristil i južno pročelje palače (Kečkemet 1978).

Jan Baptist van Moer

Belgijski slikar Jan Baptist van Moer, koji je kao najčešće motive koristio arhitekturu, enterijere i krajolike, još je jedan u nizu stranih umjetnika koji su sredinom 19. stoljeća, u duhu romantizma toga vremena, pokazivali zanimanje za našu obalu, osobito one dijelove koji su ostali izvan izravnih zapadnoeuropskih utjecaja. Boraveći sredinom 19. stoljeća u Dalmaciji, Jan Baptist van Moer izradio je veći broj crteža putopisnoga karaktera. U Grafičkoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pohranjen je 21 crtež s motivima Splita i okolice, od kojih njih osam sadrže prikaze vezane uz Dioklecijanovu palaču. Crteži su izrađeni olovkom, a neki su i djelomično akvarelirani. Rađeni su na licu mjesta, najvjerojatnije kao predlošci za uljane slike (Vojnović-Traživuk 2000, Kečkemet 1984).

Razglednice

Treba još spomenuti i prikaze palače na razglednicama koje se nalaze u zbirci razglednica i sastavni su dio fonda Grafičke zbirke. Prikupljeno je približno sto pedeset tisuća razglednica različitih motiva koje datiraju od samih početaka, tj. od kraja 19. stoljeća kada se počinje koristiti takav način komuniciranja, pa sve do suvremenih elektroničkih razglednica. Naravno da su najvredniji dio te zbirke upravo najstariji primjerci koji potječu s kraja 19. stoljeća do otprilike 1918. godine, što se i smatra zlatnim dobom razglednice (Fanelli i Godoli 1987: 19). Tehnike kojima se izrađuju razglednice vrlo su brojne, od onih najstarijih izrađenih u tehnici litografije ili kamenotiska, svjetlotiska, preko fototipija do ofseta koji se javlja dvadesetih godina prošloga stoljeća, pa sve do elektroničkih razglednica. No, neovisno o tehnici nastanka, razglednice se često koriste kada nije važna vrsta građe, već je bitan sam prikaz. Njihovim se proučavanjem i usporedbom može dobiti uvid u pojedine faze razvitka gradova i naselja i u sve intervencije koje su tijekom vremena izvedene na arhitektonskim objektima. Zbog toga te razglednice znače dragocjen materijal za područje konzervatorske i urbanističke službe, isključiv dokument za sustavnu obradu povijesne profilacije naših gradova (Schmidichen 1977: 8).

Tako je važnost razglednica osobito bila izražena nakon Domovinskoga rata kada su mnoga manja mjesta bila u manjoj ili većoj mjeri razorena, a nisu imala nikakvu fotografsku dokumentaciju, te je rekonstrukcija bila moguća isključivo pomoću razglednica koje predstavljaju autentični dokument vremena u kojem su nastale.

Slika 7. Split, razglednica, početak 20. st.

Dioklecijanova je palača svoju atraktivnost pokazala i zastupljenošću na starim razglednicama Splita, na kojima je uz vedute samoga grada najčešći motiv (slika 7 i 8). To naravno nije ništa neobično jer je palača uvijek privlačila, kao što smo i vidjeli, umjetnike raznih senzibilnosti koji su pokušali dočarati njezinu posebnost. Palača ne predstavlja samo iznimnu arhitektonsku baštinu koja se ogleda u uspješnom spoju raskošne rezidencijalne vile i utvrđenoga dvorca, eleganciju i sklad svojih lukova, kapitela, skulptura i reljefa, već ona predstavlja i jedinstven kontinuitet urbanoga života. Njezini su stanovnici stoljećima svojim pregradnjama i rušenjima uvelike mijenjali izgled palače, ali su isto tako svojom prisutnošću pridonijeli očuvanju palače, tako da je danas njezina najveća vrijednost upravo u stupnju njezine sačuvanosti. Ona je najbolji sačuvani primjer rezidencijalne arhitekture rimskih careva i zaslužno zauzima visoko mjesto na popisu svjetske kulturne baštine.

Dioklecijanova je palača i na prikazima koji su pohranjeni u Grafičkoj zbirci opravdala zanimanje umjetnika cijelo vrijeme svoga postojanja. Kao što se vidi, tu se nalaze prikazi izrađeni u različitim razdobljima, ostvareni različitim tehnikama koje odgovaraju umjetničkim osobnostima autora, ali isto tako realizirani i na različitim vrstama građe.

Slika 8. Split, razglednica, 1912.

Literatura

- Adam, Robert. 1764. *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia*. London.
- Cassas, Louis-Francois, Joseph Lavallée. 1802. *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et Dalmatie*. Paris.
- Dioklecijanova palača*. 1994. Tomislav Marasović, Nenad Cambi, ur. Split: Lions club.
- Duplančić, Arsen. 1993. Zidine Splita na neobjavljenim nacrtima iz XVIII stoljeća. *Kulturna baština* 17(22–23): 91–102.
- Fanelli, Giovanni, Ezio Godoli. 1987. *Art nouveau postcards*. Oxford: Phaidon Christie's.
- Kečkemet, Duško. 1978. L. F. Cassas i njegove slike Istre i Dalmacije 1782. *Rad JAZU* 379: 7–200.
- Kečkemet, Duško. 1984. Crteži Splita i okolice Jana Baptista van Moera iz 1858. *Kulturna baština* 15: 102–111.
- Kečkemet, Duško. 1987. Crteži Dioklecijanove palače Fischera von Erlacha. *Peristil* 30: 127–138.
- Kečkemet, Duško. 1993a. Podrumi carske palače kao identitet grada. *Kulturna baština* 17 (22–23): 83–90.
- Kečkemet, Duško. 1993b. *Vicko Andrić : arhitekt i konzervator 1793–1866*. Split: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Kečkemet, Duško. 1994. Knjiga Roberta Adama o Dioklecijanovoj palači u obiteljskoj prepisci. *Kulturna baština* 18 (24–25): 149–164.
- Kečkemet, Duško. 2002. *Prošlost Splita*. Split: Marijan tisak.
- Kečkemet, Duško. 2003. *Robert Adam: Dioklecijanova palača i klasicizam*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kyrou, Ado. 1966. *L'Age d'or de la carte postale*. Paris: Balland.
- Pelc, Milan. 2009. Errantibus viam monstrare. *Od Klovića i Rembrandta do Warhola i Picelja*. Mikica Maštrović, ur. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.
- Prange, Peter. 2004. *Entwurf und Phantasie : Zeichnungen des Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723)*. Salzburg: Salzburger Barockmuseum.
- Schmidichen, Nela (ur.). 1977. *Stare razglednice gradova središnje i istočne Hrvatske 1890–1918*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.
- Schneider, Artur. 1932. Johann Bernhard Fischer von Erlachs Handzeichnungen für den „Entwurff einer historischen Architectur“. *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 4: 250–270.
- Vojnović-Traživuk, Branka. 2000. Skice Jana van Moera u Etnografskom muzeju Split. *Ethnologica Dalmatica* 9 (1): 117–138.